

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ. ПЕРСОНАЛІЇ В ІСТОРІЇ КРАЮ

Анатолій ТРЕМБІЦЬКИЙ,

*доктор історичних наук, старший науковий
співробітник, головний науковий співробітник відділу
новітньої історії Поділля Центру дослідження
історії Поділля Інституту історії України НАНУ
при Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка*

АНДРІЙ ХОЙНАЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ СПАДЩИНИ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ВОЛИНИ

*У статті розкрито життєві шляхи, діяльність і творчу спадщину маловідомого українського історика, краєзнавця, етнографа, професора волинської духовної семінарії (1863–1871), ніжинського юридичного ліцею князя О. Безбородька (1871–1875) і ніжинського історико-філологічного інституту князя О. Безбородька (1875–1888), протоієрея Андрія Федоровича Хойнацького (*16.07.1837, Полонне – †27.08.1888, Ніжин), автора понад 260 праць з історії, краєзнавства та етнографії Волині та Поділля.*

Ключові слова: історик, краєзнавець, етнограф, професор, протоієрей, Андрій Хойнацький, Полонне.

До знакових постатей драматичної і величної історії українського народу, які відслонили завісу над дійсністю другої половини ХІХ ст., що спричинило великі зрушення на дослідницьких теренах, необхідно віднести українського історика, історика української православної церкви, краєзнавця, етнографа, педагога, протоієрея Андрія Хойнацького, який зробив чималий внесок у вивчення історико-культурної та духовної спадщини Пів-

денно-Східної Волині другої половини XIX ст. та її визначних особистостей.

Андрій Федорович (Федорович) Хойнацький народився 16 липня 1837 р. у стародавньому містечку Полонному Новоград-Волинського повіту (нині – місто Хмельницької області) у сім'ї Федора Симеоновича Хойнацького (*1817 – †11.12.1865), православного парафіяльного священника з'єднаної Полонської Хрестовоздвиженсько-Георгіївсько-Стрітенського парафії [2, с. 2; 7, с. 21]. Мати Сусанна Осипівна (з священницького роду Сельських із с. Білецьке неподалік Полонного; *1819? – †1853) [12, с. 136]. У цьому ж містечку народився і провів дитячі роки Андрій Хойнацький.

Життєвий шлях Андрія Хойнацького проліг із рідного Полонного до Кременецького повітового духовного училища імені Миколи Гоголя (1849–1853), де отримав гарну початкову освіту. Юнацькі роки пройшли у Волинській духовній семінарії (1853–1859), де характеризувався як учень «здібностей досить добрих, старанності вельми ревної, успіхів досить добрих, поведінки відмінно доброї». Закінчив семінарію у 1859 р. у першому відділенні, за першим розрядним списком [2, с. 2; 3, с. 2; 7, с. 27].

Для отримання вищої духовної освіти Андрій Хойнацький у 1859 р. вступив у Київську духовну академію і з честю у червні 1863 р. закінчив академічну освіту із зарахуванням до 1-го розряду зі ступенем магістра богослов'я [7, с. 28]. Після її закінчення направлений викладачем священного писання і класичних (грецької, латинської) мов у паралельних класах вищого, середнього і нижчого відділень Волинської духовної семінарії (1863–1871). У 1866–1871 рр. викладав ще й французьку мову. 10 листопада 1863 р. Святіший Синод присвоїв йому звання професора зі Святого Письма, грецької і латинської мов. Згодом отримав звання старшого професора і став членом педагогічного правління семінарії [1, с. 625; 2, с. 2; 3, с. 2].

12 лютого 1870 р. архієпископом Волинським і Житомирським Агафангелом (Соловйовим) Андрій Хойнацький рукопокладений в сан ієрея [7, с. 28]. 5 жовтня 1871 р. змінив посаду

професора Волинської духовної семінарії на більш ширше поле педагогічної діяльності – професора Закону Божого Ніжинсько-го юридичного ліцею князя О. Безбородька та діючій при ньому чоловічої гімназії. Одночасно став штатним настоятелем домової Свято-Олександрівської церкви Ніжинського юридичного ліцею [1, с. 625; 2, с. 2; 3, с. 5]. 14 вересня 1875 р. замість Ніжинського юридичного ліцею було відкрито історико-філологічний інститут князя О. Безбородька, що давав широку історико-літературну освіту та готував учителів: класичних мов, російської мови й словесності, історії для середніх шкіл. В інституті А. Хойнацький був професором богослов'я і законовчителем гімназії, настоятелем інститутської церкви і 21 березня 1879 р. отримав сан протоієрея. Тривалий час був членом повітового відділення училищної ради і за сумісництвом з 1884 р. – законовчителем 7-го класу Ніжинської жіночої гімназії П. І. Кушакевич [7, с. 31–32].

Науково-літературна спадщина українського історика і краєзнавця, Андрія Федоровича, одного з тих, хто започаткував та активно сприяв становленню історико-церковного краєзнавства Волині, а це понад 260 друкованих (у т. ч. 3 рукописи) історичних та релігійно-богословських монографій, брошур, статей, розвідок, далеко «не вичерпує всього», що ним надруковано [3, с. 33], оскільки багато публікацій «розсіяні по різних виданнях» і деякі не можливо віднайти [3, с. 40]. Чималий творчий доробок, створений у контексті української історії та культури за тематикою умовно поділяється на праці з:

– історії України, у яких досліджував і популяризував історію Волині, Центрального, Східного і частково, Західного (Галицького) Поділля, та упродовж 1868–1886 рр. видрукував 23 значні за обсягом різноманітні історико-краєзнавчі матеріали з історії рідного Полонного [7, с. 36]. Одними з кращих його історико-краєзнавчих розвідок стали публікації про: участь Волинського духовенства в подіях 1812 р. під час захоплення французькою армією українських земель Західної Волині, яка розгромила третю російську армію генерала А. Тормасова; оприлюднення у Старокостянтинові маніфесту про народження

імператора Олександра Миколайовича; скасування римо-католицького монастиря на Волині; зникнення старовинних документів із церков Волині; помилки істориків щодо уявного зниклого міста; перебіг Січневого польського повстання 1863 р. під проводом Едмунда Ружицького в Полонному та його околицях; спогади батька про давні звичаї, побут населення, князів Любомирських, до володінь яких належало містечко, та ін. [2, с. 5; 3, с. 26–28; 4; 7, с. 38, 46]. Для написання великої краєзнавчої розвідки «Полонские православные священники и банда Ружицкого в 1863 г.» (1868) [16] дослідник використав оригінальні документи наданні благочинним полонським протоієреєм Ігнатієм Немоловським та парафіяльним священником Григорієм Громачевським, щодо його конфлікту з польськими повстанцями, які примушували його, погрожуючи смертю, благословити їх на боротьбу та закликати людей до повстання [7, с. 73]. 1 травня 1863 р. «банда поляків» із майже 200 заколотників-кіннотників під проводом командувача повстанськими силами на Волині полковника Едмунда Ружицького без бою зайняли містечко Полонне. Вони спершу пограбували поштову контору (забрали гроші, папери, коней), у волосному управлінні розбили шафи і знищили всі книги, папери та захопили статутні грамоти, в будинку пристава забрали всі секретні папери, та проголосили про своє тимчасове панування в Полонному, яке, на щастя, тривало лише три дні. Е. Ружицький втративши надію на допомогу від генерала І. Висоцького, залишив містечко і повів свій загін у Миропіль [7, с. 73; 16, с. 208–209], де 16–17 травня відбулася сутичка повстанців із російськими військовими частинами, в якій 127 повстанців загинули, 18 – поранено, 66 – захоплені в полон і страчені. Росіяни втратили 2 вояків, а 11 – отримали поранення. Е. Ружицький із залишками свого загону відступив у Заславський повіт, де 26 травня стався бій під Салихою, і Е. Ружицький через Пальчинецький прикордонний пост, втік у місто Радивилів [7, с. 74; 16, с. 207]. Про історичний факт перебування польських повстанців у травні 1863 р. у Полонному та їх діяльність Андрій Хойнацький згадував і в своїх пізніших

статтях, які охоплюють значний період історії Полонного в церковно-релігійному висвітленні [7, с. 74; 8; 9];

– історії храмів, сакральної архітектури та сакрального мистецтва, в яких подав описи внутрішнього облаштування храмових споруд, зокрема, й Почаївської лаври та Божій Матері на Горі Почаївській, що принесло йому популярність і він увійшов в українську церковну історіографію як «співець Гори Почаївської» [2, с. 2; 7, с. 36]; опублікував статті про Василівську церкву св. Володимира у Володимирі; Ніжинський Благовіщенський чоловічий монастир; Ніжинський Введенський дівочий монастир; Свято-Олександрівську церкву Ніжинського історико-філологічного інституту кн. О. Безбородька; про неіснуючі православні церкви і монастирі в Луцьку; православний кафедральний собор у Житомирі; стародавню Богоявленську церкву в Острозі; стародавній замок на горі Бони у Кременці; мінарет у Кременці та інші забуті православні святині Південно-Східної Волині; будинок князів Острозьких та православну Волинську духовну семінарію у Кременці [2, с. 3; 7, с. 37]. Як уродженець Полонного дослідник віддав належну данину і своїй малій батьківщині, опублікувавши в 1882–1883 рр. серію статей про пам'ятки сакрального зодчества [3, с. 24; 7, с. 37] – полонські церкви: Богородично-Почаївської [8; 10], Георгіївської [15], Іовле-Феодорівської цвинтарної [8], Стрітенської [11; 15] та Хрестовоздвиженської [15]. У працях подав детальний аналіз кожної споруди, вказав на первинний вплив візантійських традицій церковного будівництва, описав внутрішнє убрання храмів та проаналізував фінансові витрати на їх побудову. У працях «Богородично-Почаевский приход в м. Полонном, Волинской губернии, Новоград-Волинского уезда» (1882) [12], «Бывший Крестовоздвиженско-Георгиевско-Сретенский приход в м. Полонном, Новоград-Волинского уезда, и настоятель его священник Феодор Хойнацкий» (1883) [10], описав історію парафій, їхніх священників і причту в 1790–1830 рр. [7, с. 37; 8; 9]. Подав детальний опис внутрішнього облаштування Богородично-Почаївської церкви [9], згадав і про полонську Покровську церкву і православний трибанний храм – церкву Святої Трійці.

Згодом ці матеріали подав у книзі «Очерки из истории православной церкви и древнего благочестия на Волини» (Житомир, 1878), яку Священний Синод схвалив для бібліотек духовних семінарій та училищ, середніх навчальних закладів Міністерства народної освіти [7, с. 37];

– історії православ'я та релігійно-морального життя на Волині, де розкрив історію православної церкви на Волині, історію інквізиції в Литві, Польщі та Україні; дослідив історію і догматику уніатства, уніатського Богослужіння, уніатських богослужбових книг (Апостол, Євангелія, акафісти, часослови тощо); висвітлив історико-культурну та політичну сторони поширення уніатства на Волині [2, с. 5; 7, с. 37]. У численних релігійно-богословських праць звертав увагу на такі складники богослов'я, як: агіографію, еортологію, літургіку, пастирське богослов'я. Складав акафісти на честь чудотворної ікони Божої Матері Козельщанської, чудотворної ікони Божої Матері Почаївської, преподобного Іова, писав про нагальні питання пастирської практики, вживання вінків під час похорону, проведення відпустів тощо [3, с. 26; 7, с. 45];

– історико-церковної біографістики, які присвятив життєдіяльності видатних історичних (М. Гоголя), релігійно-церковних діячів і вищого духовенства Волині [2, с. 5; 7, с. 37–38]; одним із перших у статті «Историческое исследование о жизни и деятельности преподобного Феодора, князя Острожского (в монашестве Феодосия)» («Подольские епархиальные ведомости», 1870) [13], історико-біографічному нарисі «Преподобный Феодор, князь Острожский» (1876) [7, с. 89], у праці «Преподобный Феодор, князь Острожский, в монашестве Феодосий (11-го и 28-го августа)», написаній 1876 р., а видрукованій в 1878 р. [7, с. 90], особливу увагу приділив життю і діяльності військового, державного і релігійного діяча Великого князівства Литовського, намісника Луцького князівства, учасника гуситського руху, прапрадіда князя Костянтина Острозького – князя Феодора (Федора) Острозького (в чернецтві преподобного Феодосія; *1360 – †11.08.1460), який брав найближчу участь в історичній долі

Волині та Поділля і багато зробив для оборони й розбудови українського суспільства у складі Великого князівства Литовського в XIV–XV ст. Згадав і про його батька князя Данила (розмовна форма біблійного імені Даниїл) Острозького, який княжив у Турові, Холмі та Острозі, в 1341 р. брав участь у повстанні проти польського короля Казимира III [2, с. 5; 7, с. 88]. Дослідник звернув увагу на кровопролитну битву з поляками за Подільську землю на річці Мурафі біля Копостирина (Вінниччина) 30 листопада 1432 р., де литовсько-руське військо під проводом луцького воєводи Феодора Острозького, розгромило військо Королівства Польського, під командуванням воєводи руського Яна Менжика і воєводи польського Віцентія з Шамотул, під час переправи польських військ через ріку Мурафу [7, с. 90]. Постриг князя Феодора Острозького у чернецтво Андрій Хойнацький розцінював як його духовний, оскільки він «перетворив земного князювання славу в чернецький образ смирення і замість ворогів видимих на невидимі ополчився він». Преподобний Феодор дожив до глибокої старості і спочив 11 серпня 1460 р. Через 100 років його мощі були знайдені монахами Києво-Печерського монастиря нетлінними і князь був канонізований до лику святих [7, с. 91]. Дослідник опублікував біографічні статті і про парафіяльних священиків Полонного [7, с. 87; 8–12], у т. ч. й про свого діда Симеона [15], батька Феодора [16] і брата Стефана [17], які й досі є цінним правдивим джерелом для вивчення регіональної історії Хмельниччини у другій половині XIX ст., але, на жаль, вітчизняні історики та краєзнавці дуже мало обізнані з ними [7, с. 92]. Статті з історико-церковної біографістики й досі привертають увагу вітчизняних дослідників, бо містять найбільш детальний його життєпис, складений на основі багатьох джерел, значна частина яких втрачена в XX ст.

Помітний слід Андрій Федорович залишив і в етнографії, вивчаючи історію культури, родинного укладу та харчування волинян; форм їхнього побуту в широкому сенсі цього слова, історію їхнього світогляду. Досліджував народні вірування і марновірства, звичаї, знання, обряди та обрядовість, традиції; писав

про піснярів та їх піснеспіви в православній і римо-католицькій церкві; про нічні вуличні співи та весільні пісні в українських селах, містечках і містах; про похоронну молитву «Боже духів»; про відпусти, що відбувалися в православних церквах на теренах Волині та Поділля; охарактеризував срібний напрестольний одяг у храмі Успіння Божої Матері у Почаївській лаврі [7, с. 38], звернувши увагу на українських лірників і кобзарів [7, с. 80; 14].

У праці «Обжинки (воспоминания из южнорусской жизни)» (СПб., 1876) [5] описав стародавній традиційний народний звичай святкування закінчення польових робіт зі збирання озимого хліба – «обжинки»; про давні волинські звичаї і правдиві події з життя православної громади у XVIII ст. У статті «Из прошлого в области религиозно-нравственной жизни на Волыни (из воспоминаний и рассказов моего отца)» (Кременець, 1886) [1], висвітлив давні звичаї волинян і правдиві події з релігійно-морального життя православної громади у рідному Полонному (князів Любомирських, непрості відносини з ксьондзами, призначення священників на Волині в розпал унії, старовинні звичаї та пенітенціарні заходи проти невинуватих говільників та нецнотливих наречених на Волині, страту «хриstopродавців», організації сліпих жебраків, їх «спеціальну» мову тощо), про своє походження з давнього священницького роду Хвої і про те як священник Хвоя став Хойнацьким [7, с. 78–79].

Плідна наукова діяльність протоієрея Андрія Хойнацького була високо оцінена сучасниками, він був обраний членом Історичного товариства Нестора Літописця в Києві, дійсним членом Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії та Московського товариства любителів духовної просвіти [2, с. 2; 3, с. 37; 7, с. 32–33].

Відомий український історик та етнограф Орест Левицький стверджував, що персона о. Андрія, з урахуванням його численних наукових історико-краєзнавчих праць і літературних здобутків, «належить до числа тих небагатьох скромних працівників нашої вітчизняної духовної писемності, які без зайвого галасу, не мудруючи лукаво, працюють у затишку своїх провінційних

кабінетів, присвятивши усі найкращі сили вивченню рідної старовини, рідних місцевих святинь і взагалі видатних явищ релігійно-морального життя православного народу» [7, с. 49].

Відомий український історик, краєзнавець, етнограф, професор, протоієрей Андрій Федорович Хойнацький раптово, після нетривалої хвороби, помер у Ніжині на 52-му році життя 27 серпня 1888 р. Похований на кладовищі при Ніжинському Благовіщенському чоловічому монастирі [6, с. 1324; 7, с. 33], але, на жаль, могила не збереглася.

Вся наявна творча спадщина Андрія Хойнацького й досі зберігає велику історичну цінність завдяки багатому фактичному матеріалу, що міститься в опублікованих працях, буде належним чином оцінена, оскільки безсумнівно заслуговувала і завжди буде заслуговувати на гідну оцінку вітчизняними науковцями, краєзнавцями і богословами, які поставлять його на високе почесне місце в ряду кращих наукових дослідників української історії, краєзнавства та етнографії другої пол. XIX ст.

Список використаних джерел і літератури:

1. Андрей Хойнацкий. Волынская духовная семинария: история первоначального устройства ее и подведомственных ей духовных училищ. Почаев, 1901. С. 625–626.
2. Андрій Хойнацький (1837–1888): біобібліографічний нарис до 175-річчя від дня народження / Волинський національний університет ім. Лесі Українки. Бібліотека; уклад. Л. Дейнека. Луцьк. 2012. 6 с.
3. Вольнец [Левицкий О. И.]. Двадцатипятилетие церковно-литературной деятельности протоиерея А. Ф. Хойнацкого (7-го октября 1862–1887 г.). Почаев: Типография Почаевской лавры, 1887. 40 с.; Волынские епархиальные ведомости (далі – ВЕВ). 1887. № 30. С. 913–927; № 32. С. 995–1007.
4. П. А. Х-ий [Хойнацкий Андрей]. Из прошлого в области религиозно-нравственной жизни на Волыни (из воспоминаний и рассказов моего отца). ВЕВ. 1886. № 32. С. 1035–1039; № 33. С. 1059–1070; № 34. С. 1094–1105; № 36. С. 1165–1175.

5. Полонский Паныч. [Андрей Хойнацкий]. Обжинки (воспоминания из южнорусской жизни). Нива (СПб.). 1876. № 36. С. 604–609; № 37. С. 620–621.

6. Протоиерей А. Ф. Хойнацкий (некролог). Прибавление к Церковным ведомостям (СПб.). 1888. № 47. С. 1324–1325.

7. Трембіцький А. М. Андрій Хойнацький (*1837 – †1888): історик, краєзнавець, етнограф, педагог, богослов, просвітник: монографія. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2025. 538 с.; іл.

8. Хойнацкий Андрей. Богородично-Почаевская церковь в м. Полонном с Иовле-Феодоровскою кладбищенскою церквью, ее положение, причт и приход в настоящее время. ВЕВ. 1883. № 10. С. 259–268; № 11. С. 294–303; № 12–13. С. 317–325.

9. Хойнацкий Андрей. Богородично-Почаевский приход в м. Полонном, Волынской губ., Новоград-Волынского уезда. ВЕВ. 1882. № 26. С. 825–829.

10. Хойнацкий Андрей. Бывшая Крестовоздвиженская церковь в м. Полонном, Новоград-Волынского уезда. ВЕВ. 1883. № 1–2. С. 7–17; № 3. С. 53–67.

11. Хойнацкий Андрей. Бывшая Сретенская церковь в м. Полонном Новоград-Волынского уезда. ВЕВ. 1883. № 4. С. 83–94.

12. Хойнацкий Андрей. Бывший Крестовоздвиженско-Георгиевско-Сретенский приход в м. Полонном, Новоград-Волынского у., и настоятель его священник Феодор Хойнацкий. ВЕВ. 1883. № 5. С. 112–120; № 6. С. 136–156.

13. Хойнацкий Андрей. Историческое исследование о жизни и деятельности преподобного Феодора, князя Острожского (в монашестве Феодосия). ПЕВ. 1870. № 1. С. 5–12; № 2. С. 37–46; № 3. С. 61–66.

14. Хойнацкий Андрей. Малороссийские лирник и кобзарь. Нива (СПб.). 1882. № 14. С. 324, 332.

15. Хойнацкий Андрей. О бывших Полонских церквях: Георгиевской, Крестовоздвиженской и Сретенской, на место которых сооружена ныне Богородично-Почаевская церковь, до соединения их в один приход. Церковь Георгиевская. ВЕВ. 1882. № 26. С. 829–841; № 30. С. 963–974.

16. Хойнацкий Андрей. Полонские православные священники и банда Ружицкого в 1863 г. ВЕВ. 1868. № 9. С. 172–180; № 10. С. 206–214.

17. Хойнацкий Андрей. Священник местечка Полонного Стефан Хойнацкий, и построенная им Богородично-Почаевская Полонская церковь с кладбищенскою Иовле-Феодоровскою церковью. ВЕВ. 1883. № 7. С. 170–181; № 8. С. 195–210; № 9. С. 224–244.